

debat anmeldelser

TENDENSER I STUDIET AF DEN FRANSKE REVOLUTION

Jon Elster:

France Before 1789: The Unraveling of an Absolutist Regime,
Princeton University Press, 2020.

Robert Blackman:

1789: The French Revolution Begins,
Cambridge University Press, 2019.

Katie Jarvis:

Politics in the Marketplace: Work, Gender, and Citizenship in Revolutionary France,
Oxford University Press, 2019.

William S. Cormack:

Patriots, Royalists, and Terrorists in the West Indies: The French Revolution in Martinique and Guadeloupe 1789-1802,
University of Toronto Press, 2019.

Alan Forrest:

The Death of the French Atlantic: Trade, War, and Slavery in the Age of Revolution,
Oxford University Press, 2020.

Michel Biard og Marisa Linton:

Terror: The French Revolution and its Demons,
Polity Press, 2021.

Få historiske begivenheder har tiltrukket sig så megen akademisk opmærksomhed som Den Franske Revolution. Den har sin egen lærestol, sit eget tidsskrift, sit eget internationale selskab og en enorm historiografi.¹ Selvom den bredere offentligheds interesse synes at være dalet en smule de senere år, udkommer der stadig årligt en række seriøse, vægtige monografier, der belyser nye aspekter af revolutionen, eller som forsøger at give en ny fremstilling af bestemte faser eller hele revolutionen.

Det gør Den Franske Revolution til et på én gang fascinerende og frustrerende forskningsområde. Fascinerende fordi der er kamp om fortolkninger, hvorfor metodiske og politiske spørgsmål bliver sat på spidsen. Frustrerende fordi mængden af litteratur og ny litteratur er enorm, hvilke ofte betyder, at forskere oversælger nyheden af deres forskning i et forsøg på at afsætte deres manuskript i et tætpakket marked, hvilket også har en slags selvforstærkende effekt, hvor intellektuelle føler, at de kan og skal komme med deres eget bud på en fortolkning af Den Franske Revolution og derved oversvømmer markedet yderligere. Eksempelvis udkom der intet mindre end fem biografier om Maximilien Robespierre skrevet af førende historikere (foruden en række mere populære fremstillinger) mellem 2012 og 2018.² I samme periode udkom der mindst lige så mange seriøse bud på en samlet fremstilling af revolutionen.³

I mange år var forskningen domineret af den såkaldte revisionisme, et opgør med en delvist marxistisk, delvist socialhistorisk og delvist venstre-republikansk fortolkningsramme, som gjorde klassekampen til revolutionens motor, der understregede et fremvoksende borgerskabs revolutionære rolle, men samtidig fremskrev de lavere classes betydning for revolutionen, og som anså revolutionen som instrumentel for kapitalismens gennembrud i Frankrig.⁴

---

1 Lærestolen blev oprettet ved Sorbonne i 1885. I 1937 oprettede professor ved stolen Georges Lefebvre instituttet *Institut de d'histoire de la Révolution française*. I 2015 blev lærestolen nedlagt, men delvist videreført med positionen som formand for Institutet, der bl.a. siden 2012 har udgivet tidsskriftet *La révolution française*, der kommer én gang årligt. Tidsskriftet *Annales historiques de la Révolution française* er udkommet tre gange om året siden 1908 og udgives af *Société des études robespierristes*, som også udgiver bøger og afholder arrangementer. Det internationale selskab *Commission internationale de l'histoire de la Révolution française*, der organiserer internationale konferencer og workshops cirka hvert andet år, har eksisteret siden 1980.

2 McPhee: *Robespierre*; Bosc og Belissa: *Robespierre*; Leuwers: *Robespierre*; Martin: *Robespierre*; og Gauchet: *Robespierre*. I tilgift kom antologien Biard og Bourdin: *Robespierre*.

3 Martin: *Nouvelle histoire*; Wahnich: *La Révolution française*; Hazan: *Une histoire de la Révolution*; Jessenne: *Révolution et empire*; McPhee: *Liberty or Death* og Jourdan: *Nouvelle histoire*. Popkin: *A New World Begins* udkom i 2019.

4 Lefebvre: *Quatre-Vingt-Neuf* og *La Révolution*; Soboul: *Histoire* samt Mazaauric: *L'histoire*. For striden mellem den marxistiske/nejakobinske tilgang og den revisionistiske, se Louvrier: "Marx" og "Penser"; Louvrier og Mazaauric: "Quelques réflexions"; Kates: *The French Revolution* og Kaplan: *Farewell*.

Revisionisterne indvendte herimod, at det gamle regime ikke var feudalt, men i forvejen en kapitalistisk orden. Monarkiet var både oplyst og reformvilligt. Revolutionens centralisering og standardisering var allerede i gang under det gamle regime. Klasseskel var ikke væsentlige for at forklare dynamikkerne i fransk revolutionær politik, og de ideologiske forskelle mellem revolutionære politikere var minimale. Terroren handlede således ikke om klassemodsætning og ideologi. Derimod var revolutionens radikalisering og terroren udløst af en særlig revolutionær politisk kultur, der dybest set var konspiratorisk, antipluralistisk og totalitær (og på den måde en forløber for Den Russiske Revolution).⁵

Den revisionistiske fortolkningsramme blev hegemonisk i løbet af 1980'erne, dominerede 1990'erne, begyndte at tabe luft i 00'erne og har siddet bagest i feltet det meste af 2010'erne.⁶ De fleste forskere er i dag enige om, at den revisionistiske tolkning er fundamentalt uholdbar.⁷ Banebrydende studier af folk som Timothy Tackett, Michel Biard og Suzanne Desan har i stedet sat fokus på revolutionens nybrud, på dens skabelse af en demokratisk kultur, på hvor reaktionær og reformmodvillig den franske overklasse var, på den enorme kompleksitet og kontingens bag terroren, på revolutionens globale dimensioner og på de progressive aspekter af fransk revolutionær politik, når det eksempelvis gjaldt kvinders rettigheder og sociale muligheder.⁸ Derudover har især følelshistorie, kønshistorie og kolonihistorie vundet stadigt større indpas, hvilket afspejles både i grundige detailstudier⁹ og i de samlede fremstillinger, hvor disse emner tillægges større vægt.¹⁰

Men revisionismen og studiet af politisk kultur udgør stadig og i høj grad referencerammen for forskere i Den Franske Revolution, der reviderer og kritiserer denne tese.¹¹ Man kan således tale om en efterhånden veletableret 'post-revisionistisk' tendens, hvor man fokuserer på de franske revolutionæres evner til at indgå kompromiser og samarbejde og på, hvor mange ting der faktisk lykkedes; hvor man viser i hvor høj grad den nye franske politik og stat reelt var et brud med den

5 For denne fortolkning, se især Furet: "Le Catéchisme" og *Interpreting*; Schama: *Citizens*; Maza: *The Myth*; og Doyle: *Origins*.

6 For en sociologisk/politisk og kontekstualiseret forklaring af striden og Furet og revisionismens hegemoni, se Christofferson: *French Intellectuals* og Guilhaumou, Louvrier og Christofferson: "Aux sources".

7 Jeg har tidligere skrevet om den nyere kritik af det økonomi- og socialhistoriske fundament for den revisionistiske historiografi, von Eggers: "Klassekampen er tilbage".

8 Tackett: *Becoming, When the King and The Coming*; Biard: *Missionaires, Les lilleputiens 1793 og La liberté*; Biard m.fl.: 1792; Desan: *The Family* og Desan m.fl.: *Global Perspective*.

9 For følelser, se Wahnich: *La liberté og Les émotions*; Shapiro: *Traumatic*; Rosenfeld: "Thinking about Feeling"; Andress: *Experiencing*. For køn, se anmeldelsen af Jarvis: *Politics* nedenfor. For kolonialisme, se Røge: *Economistes*; von Eggers: "Det Gamle Regime"; Gaspar og Geggus: *Turbulent Time*; anmeldelsen af Cormack: *Patriots* og Forrest: *The Death* nedenfor.

10 Popkin: *A New World Begins* er et godt eksempel.

11 For en oversigt, se symposiet om Den Franske Revolution på *H-France* redigeret af Marisa Linton: "What the French Revolution Means Today".

etablerede orden og en konge og adel, der var alt andet end samarbejdsvillige; og hvor man understreger kompleksitet og kontingens i udviklingen af revolutionære kampe og politikker, og dermed demonterer den teleologiske og altoverskygende betydning, terroren har haft i den revisionistiske fortolkningsramme.¹²

I det følgende vil jeg kort gennemgå seks nyere studier af Den Franske Revolution, som på hver deres måde giver et godt billede af den aktuelle forskningstendenser og tematikker. De forsøger at besvare nogle af de klassiske spørgsmål, når det kommer til at forstå Den Franske Revolution: Hvorfor var der en revolution i Frankrig? Hvori bestod denne revolution i første omgang; dvs. hvad skete der i 1789, og hvad var konsekvenserne? Hvilken rolle spillede kvinder i Den Franske Revolution? Hvilken betydning havde Den Franske Revolution for kolonierne og vice versa? Hvad var terroren, og hvorfor fandt den sted? Og hvad var overhovedet Den Franske Revolution, og hvad kan vi lære af den?

HVORFOR VAR DER EN REVOLUTION I FRANKRIG?

Spørgsmålet om, hvorfor der var en revolution i Frankrig, har to komponenter: Hvorfor var der en revolution i *Frankrig* (og ikke andre steder i gamle regime Europa)? Og hvorfor var der en *revolution* i Frankrig (og ikke blot reformer)? Spørgsmålet har animeret skribenter i århundreder med ikke mindst de franske revolutionære selv som ivrige bidragydere. Mange franske revolutionære, som Sieyes, Condorcet og Robespierre, forklarede revolutionen som et opgør med århundredes undertrykkelse og et despotisk regime, som ved at åbne en dør på klem for politisk deltagelse – ved at indkalde til en Stænderforsamling – havde åbnet for en stormflod af aktiv politisk deltagelse. Man så dette som et øjeblik, der havde vækket folkets patriotiske iver og deres hunger efter frihed og modstand mod undertrykkelse. For reaktionære iagttagere som de Maistre, Maury og Barruel var Revolutionen derimod først og fremmest et resultat af oplysningstænkning eller konspirationer med frimurerordenen i centrum.

Et af de væsentligste 'tidlige' bidrag kom dog fra Alexis de Tocqueville, der var den primære inspirationskilde for Furets revisionistiske fortolkning. I kølvandet på den fejlslagne 1848-revolution fortolkede Tocqueville Den Franske Revolution som en fuldbyrdelse af det centraliserende reformprojekt, som allerede var i gang under det gamle regime, men som det gamle regime var ude af stand til at gennemføre.¹³ Når der var en revolution i Frankrig, var det ikke, fordi det franske system var specielt undertrykkende eller uretfærdigt. Tocquevilles argument var, at det tværtimod var, fordi Frankrig havde det mest veludviklede politiske system i verden, og fordi der var en nyvunden grad af politisk og social lighed, at Frankrig endte i revolution. På grund af det politiske og sociale system begynd-

12 Post-revisionisme er Lintons udtryk i introduktionen til ovennævnte symposium, cf. Linton: "Introduction".

13 Tocqueville: *L'Ancien Régime*.

te det opstigende borgerskab at forstå sig selv som de adeliges og privilegeredes ligemænd, og det var netop på grund af denne høje grad af lighed, at de pressede på for at opnå den sidste grad af lighed: aktiv politisk deltagelse. Havde der blot været nok ulighed og undertrykkelse, havde der aldrig været en revolution – så ville folk have fundet sig til rette med verdens grundlæggende uretfærdighed, således som de ifølge Tocqueville typisk gør.

Jon Elster, der med egne ord ikke er specialist i gamle regime Frankrig (eller historie som sådan), har med *France before 1789* skrevet en bog, der med Elsters egen formulering ”i nogen grad kan læses som en lang fodnote til Tocqueville.”¹⁴ Elster er bedre kendt som filosof og samfundsteoretiker med stor vægt på metode og forsøg på at udvikle en form for *rational choice theory*, der tager højde for gruppepsykologi og samfundsgruppers rationelle interesser.¹⁵ Bogen er, som Elster forklarer i sit forord, vokset ud af en artikel, der skulle forklare, hvorfor den Franske Forfatning af 1791 blev, som den blev, i sammenligning med den Amerikanske Forfatning af 1787. Dette har siden udviklet sig til et planlagt tre-bindsværk, hvoraf dette første bind skal forklare den lange historiske baggrund for den franske forfatning. Et kommende bind 2 skal gøre noget lignende for den amerikanske forfatning, mens bind 3 skal være et komparativt studie af 1787 og 1789 og de to politiske systemer.

Resultatet er blevet en mærkelig bog. Elster forsøger at forklare det gamle regime som et totalt socialt system. Bogen behandler på den ene side samfundets forskellige grupper og forsøger at fremskrive en socialpsykologi for hver gruppe, der kan forklare deres rationelle interesser og politiske handlinger. Bogen behandler på den anden side de politiske institutioner, hvorigennem disse grupper kan foretage deres politiske handlinger samt mediere disse og dermed sikre politisk stabilitet. Bogen forsøger at vise, hvordan institutioner, der kan virke irrationelle – såsom embeder som en art privat ejendom (*vénalités des offices*) – kan være rationelle på sine egne samfundsmæssige præmisser. Den forsøger også at vise, at forskellige samfundsgrupper i det gamle regime gradvist udviklede et begær efter lighed og politisk indflydelse i takt med at de faktisk fik mere indflydelse, og at dette lagde fundamentet til Den Franske Revolution. Elster forsøger desuden at vise, at det etablerede regimes forsøg på at løse konflikter mellem sociale grupper og imødekomme utilfredshed gjorde det gradvist svagere og mere sårbart.

Elster kalder selv sin bog ’programmatisk’, og det må man give ham ret i. Elster er i udpræget grad en mand af samfundsvidenskaben, og al empiri bliver presset ind i de fast-definerede sociale grupper og deres social-politiske psykologi. Historisk udvikling, begivenheder og kontingens fylder meget lidt. Der er in-

---

14 Elster: *Before 1789*, ix.

15 Se eksempelvis Elster: *Making Sense, Political Psychology, Explaining Social Behaviour* og *Tocqueville*.

gen udenrigspolitiske forhold, og hvis man ikke allerede vidste det, ville man ikke ane, at Frankrig var en kolonimagt, eller at der var kvinder i det franske samfund. Bogen selv er skrevet meget programmatisk, nærmest som noter, der indføres under de forskellige sociale grupper og institutioner, Elster har sat op. Empirien får således ikke lov at spille nogen rolle, forme argumentet eller 'gøre modstand', men er ren fyldstof i en socialvidenskabelig model.

Bogens titel er som nævnt *Før 1789*, og Elsters ultimative mål er at forklare Revolutionen og den første forfatning, som det forklares i forordet. Selve bogen handler dog udelukkende om det gamle regime, og det er klart, at Elster mener, at Revolutionen fandt sted, fordi det politiske-institutionelle system ikke var i stand til at tilfredsstille og balancere interesser og begær fra samfundets sociale grupper. Der er selvfølgelig et par bøger mere på vej, men det er alligevel besynderligt – for ikke at sige beskæmmende – at Elster på ingen måde går i dialog med eller viser kendskab til den eksisterende litteratur, der forsøger at forklare Den Franske Revolutions rødder. Af førende historikere, der har skrevet eksplicit om dette emne, og som ikke er nævnt i bogen, kan nævnes Peter Campbell, John Hardman, Keith Michael Baker, Vivian Gruder, Dale Van Kley, Marisa Linton, Kenneth Margerison, Sarah Maza, og Jean-Pierre Jessenne.¹⁶ Disse forfattere diskuterer henholdsvis Revolutionens sociale, kulturelle, ideologiske, storpolitiske og religiøse rødder, og de fleste vil i dag acceptere, at Revolutionen er en kompleks størrelse, som disse forskellige aspekter er med til at forklare.

Elster fejrer dem alle af banen ved at ignorere dem. Det er fint nok, at forsøge at forklare revolutionen gennem forholdet mellem socialpsykologi og det institutionelle system – interventionen er i sig selv velkommen – men den ekstremt selektive tilgang til empiri kombineret med et manglende engagement med den eksisterende forskningslitteratur gør bogen mere til et metode-eksperiment end et bidrag til forskningen. Man kan håbe dette engagement kommer med det tredje bind, der skal diskutere selve revolutionen. Introduktionen af socialpsykologi som forklaringsmodel er velkommen, men det ville være en fordel, hvis det blev kombineret med indgående kendskab til det samfund, der blev studeret.

HVAD SKETE DER I 1789?

Anderledes vellykket er Robert Blackmans *1789: The French Revolution Begins*. Blackman tager her fat i et af de mest diskuterede og gennemstuderede elementer af Den Franske Revolution: Den politiske udvikling i 1789 set fra Stænderforsamlingens/Nationalforsamlingens perspektiv. Alligevel formår Blackman med sit studie at bibringe noget nyt samt yderlige at konsolidere de konklusioner, som

---

16 Campbell: *Origins*; Kaiser og Van Kley: *From Deficit to Deluge*; Dale Van Kley: *Religious Origins*; Gruder: *The Notables*; Baker: *Inventing*; Jessenne: *Révolution*; Margerison: *Pamphlets*; Maza: *The Myth*; Hardman: *Ouverture*; Linton: *Politics of Virtue*.

Timothy Tackett knæsatte med *Becoming a Revolutionary* i 1996. Det gør Blackman ved at trække på indtil nu ikke fuldt udnyttede kilder.

Mange fremstillinger af de tidlige franske revolutionære og parlamentsdebatterne trækker tunge veksler på den såkaldt første serie af *Archives Parlementaires*. Det er en omdiskuteret kilde, hvis 102 bind og ca. 80.000 sider dækker perioden maj 1789 til december 1794. Der er ikke tale om deciderede mødereferater, men om en senere rekonstruktion sat sammen i perioden 1867-1914, som med afsæt i revolutionstidens aviser, udgivelser af taler, love, dekretter o.a. har forsøgt at rekonstruere parlamentsdebatterne, som om vi havde dem nedskrevet i deres oprindelige form. Det er en fantastisk kilde, som borger for fascinerende og informativ læsning, og som tilmed er blevet ekstremt let tilgængelig først med Stanford Universitys digitalisering og siden Persées yderligere digitaliseringsarbejde med 43 af bindene, og som har tilføjet masser af metadata. Men de oprindelige redaktionskriterier var mildest talt uklare, og mange taler har vi gengivet i forskellige kilder, hvilket viser, hvor forskelligt de kan gengives. Flere taler er desuden deciderede referater, og det ville således være afgørende at vide, hvem der har gengivet en given tale – særligt i så politisk højspændt og omstridt atmosfære, som det var tilfældet med Den Franske Revolution. Det har man sjældent i *Archives parlementaires*, og det fik den skelsættende revolutionshistoriker Alphonse Aulard til at betegne *Archives parlementaires* som ubrugelige.¹⁷ Senere historikere har været mere tilgivende, men der er bred enighed om, at særligt før avisen *Le Moniteur* begynder at skrive referater fra parlamentsdebatterne i november 1789, er *Archives parlementaires* en problematisk kilde.

Heldigvis har vi masser af andre kilder. Flere deputerede skrev deres egne aviser, ofte som en art nyhedsbreve til deres vælgere. Vi har desuden brevvekslinger, erindringer og dagbøger fra både deputerede og andre vidner til parlamentsdebatterne. Det var kilder, som Timothy Tackett allerede gjorde flittigt brug af i *Becoming a Revolutionary*, men Robert Blackman virker på imponerende vis til mere eller mindre at have fået det hele med.

Det giver Blackman mulighed for at rekonstruere debatter, der ellers har været oversete. Det giver ham også mulighed for at rekonstruere og ofte bytte rundt på den normalt antagne kronologi af forslag og modforslag, og hvornår præcis hvem sagde hvad i forhold til hvem, og dermed hvad den konkrete kontekst og progression i politiske forslag faktisk var. Vi får dermed en minutiøs gennemgang af processen, der leder Tredjestanden til at udråbe en Nationalforsamling, samt den interne debat i Tredjestanden, der ledte hertil, og den deraf følgende forfatningsproces. Det er 300 siders ekstremt grundig og overraskende læsevenlig parlamentshistorie.

---

17 Aulard: "Critique".

Så meget desto stærkere står Blackmans narrativ og konklusioner. Blackman viser, hvordan franske revolutionære havde politiske idealer, men også var konsensussøgende; hvordan moderate, midtsøgende kompromiser gradvist blev opnået i stort set samtlige debatter; og hvordan moderate medlemmer af Tredjestanden priste sig lykkelige over at Første- og Andenstanden til sidst valgte at gå med i Nationalforsamlingen og således kunne understøtte det moderate politiske projekt ved at fremstå som midten mellem venstre og højre. Blackman viser også, at kongen og hans nærmeste systematisk modarbejdede den parlamentariske proces i alle faser af forløbet, og hvordan dette faktum tvang mange revolutionære til at indtage mere radikale positioner – og give opbakning til folk som Sieyes – end de ellers først havde tænkt, ligesom det også skubbede deputerede væk fra en royalistisk sprogbrug og mere i retning af en retorik, som hævdede folkets og dets repræsentanternes vilje og rettigheder.

Blackmans bog bør således være det sidste søm i François Furets revisionistiske tese. Furet havde argumenteret for, at der var bred opbakning til revolutionens reformer inklusive fra den etablerede kongemagt, at Revolutionen udviklede sig til splid og vold, ikke på grund af fundamentale politiske forskelle, men på grund af en særlig, konspiratorisk og konfrontatorisk politisk kultur, og at kimen til terroren dermed allerede var lagt i 1789.¹⁸ Denne tese lå til grund for et af de vigtigste værker om den tidlige revolution, Keith Michael Bakers *Inventing the French Revolution* (1990), som er et af de værker, der primært trækker på *Archives parlementaires*. Blackman modbeviser alle de bærende elementer i denne fortælling. Det gamle regimes magtfulde elite var stærke modstandere af revolutionen og forsøgte systematisk at sabotere de revolutionære reformer og forfatningsprocessen. De revolutionære var hverken specielt konspiratoriske eller konfrontatoriske, men tværtimod både åbne og kompromissøgende, og terrorens natur og grunde må derfor søges andre steder end i den politiske kultur, der blev grundlagt i 1789.

Blackman får dermed vist, at politiske uenigheder faktisk handlede om grundlæggende politiske meningsforskelle og ikke om en særlig paranoid eller hysterisk politisk kultur. Blackman viser også, at revolutionen blev mødt med kraftig modstand både politisk og ideologisk allerede fra den allerførste fase – en tese som også bekræftes i Jacques de Saint-Victors *La première contre-révolution, 1789-91* (2010). Modstanden mod revolutionen, som var skrevet ud af den revisionistiske tese (og som dermed fik de revolutionære til at fremstå som lettere latterlige og ekstremt paranoide, fordi de tilsyneladende kæmpede mod vindmøller og deres egne skygger), er dog stadig et aspekt af Revolutionen, som fortjener mere systematiske studier, og som er påkrævet for at skabe en post-revisionistisk balance i fremstillingen af Revolutionen.

---

18 Furet: *Penser*.

Der er tale om en udgivelse for specialister. Men der er også tale om det til dato bedste studie af den politiske proces i 1789, som derfor fortjener at blive referencpunktet fremover. For den interesserede, men ikke ultra-specialiserede historiker, der vil arbejde med de tidlige revolutionære og deres parlamentsdebatter, kan det desuden nævnes, at særligt Bertrand Barères *Le point du jour* og Jacques-Antoine Creuzé-Latouches *Journal des États-Généraux* efter læsningen af Blackmans bog står som vel nok de to mest troværdige og samtidig politisk interessante kildeudgivelser fra Revolutionens tidligste fase.

HVILKEN ROLLE SPILLEDE KVINDERNE I DEN FRANSKE REVOLUTION?

Robert Blackmans politisk-intellektuelle historie forklarer den politiske og parlamentariske proces i revolutionær politik, men har meget lidt at sige om de bredere samfundsmæssige processer, der også var med til at definere Revolutionen. Eneste undtagelse er et enkelt meget fint kapitel, som diskuterer Oktoberdagens effekt på de revolutionære deputerede.

Oktoberdagene var en protest anført af kvinder, som startede ved Hôtel de Ville i Paris og siden marcherede til Versailles, hvor de tvang kongen og Nationalforsamlingen til at komme til Paris. Herfra kunne de parisiske masser udøve mere direkte indflydelse på den revolutionære proces. De deputerede var fra dette punkt med i selskaber og klubber, som opstod i Paris, og folk fra gaden, heriblandt en stor del kvinder, tog plads i gallerierne til Nationalforsamlingens møder, hvorfra de tiljublede deres helte og buhede af modstandere, og dermed påvirkede diskussionerne i Nationalforsamlingen.

Katie Jarvis har med *Politics in the Marketplace: Work, Gender, and Citizenship in Revolutionary France* skrevet en sublim socialhistorie om markedskvinderne fra Les Halles under revolutionstiden. Hallerne var det suverænt største marked i Paris, hvor omkring 1000 markedskvinder hver dag solgte fornødenheder som fisk, grøntsager og sæbe til den parisiske befolkning. De var detailhandlere, som købte mindre partier varer fra grossister, der selv købte hos fiskere og stormænd. De havde deres bevilling (privilegie) fra kongen og var en kulturinstitution i det franske samfund. Udover at være kendt som *dames*, var de også kendt som *poissardes* (fiskekoner), der ikke blot var en virkelig social figur, men også en litterær og kulturel figur, der med sit grove sprog, sin ildelugtende og lasede påklædning og sit ligefremme syn på medmennesker og samfund ofte optrådte i både prærevolutionære og revolutionære vignetter, indgraveringer og vaudeviller. Det var disse *dames*, som gik forrest i Oktoberdagene, som udgjorde demonstrationens hårde kerne, men som også samtidig blev dens symbol: Det simple, almene folk, der krævede brød og retfærdighed, og som gennem oprør tvang magthaverne tilbage ind på dydens smalle sti.

Jarvis har lavet et imponerende kildearbejde og gransket mere eller mindre alt materiale – primært og sekundært – der kan fortælle os om damerne fra Les Halles. Som Jarvis påpeger, er det kun meget få gange, gennem petitioner, at vi

kan høre noget der minder om damernes egne stemmer (ingen af dem var så vidt vides forfattere i deres egen ret). Men til gengæld har vi vidnesbyrd, politirapporter, fredsdommerforhandlinger, såvel som sangtekster, skuespil og pamfletter, der tillader en ret solid rekonstruktion af damernes vej og skiftende rolle gennem revolutionen.

Jarvis' bog bringer mindst tre væsentlige bidrag til den eksisterende forskning. For det første er det et vigtigt bidrag til revolutionens økonomi- og socialhistorie. I modsætning til den marxistiske socialhistorie, der var fremherskende i 1950'erne til 1970'erne, fokuserer det meste af den nyere økonomihistorie om Den Franske Revolution på international handel, finanser og kredit frem for på 'arbejderklassens' virkelighed og økonomiske vilkår.¹⁹ Jarvis går tilbage til gadeplan og viser, hvorledes økonomisk politik havde konkrete konsekvenser, men også hvordan økonomisk politik blev til i en forhandling mellem politikere og en mangfoldighed af aktører, hvoriblandt markedskvinderne fra Les Halles spillede en ikke uvæsentlig rolle.

Som så mange andre 'arbejdere' blev markedskvindernes livsvilkår rykket op med rode, da først privilegier blev afskaffet og alle korporationer, inklusive lav, blev ulovliggjort med L'Allarde- og Le Chapelier-lovene af henholdsvis marts og juni 1791. Kvinderne fik handlet sig til et såkaldt *patente* (en erhvervsgodkendelse), der imod en modydelse i form af skattebetaling gav dem retten til handel. Denne blev ophævet med det af jakobinerne indførte Maksimum, en statsreguleret priskontrol, som de facto hev livsgrundlaget væk under kvinderne, da prisreguleringen gjaldt fra første salg (eksempelvis fra fisker til grossist), og der således ikke kunne laves profit på videresalg. Med thermidorianerne blev *patente*-ordningen genindført, inden Direktoratet i 1798 fratog kvinderne mulighed for at besidde disse bevillinger, idet man gjorde husholdningen og dermed husbonden til den juridiske person – en patriarkalsk social orden, som blev videreført under Napoleon. Jarvis beskriver på fornem og ekstremt velunderbygget vis, hvorledes disse udviklinger påvirkede kvindernes liv og deres muligheder under revolutionen, men også hvordan kvinderne langt fra var passive. De var aktører i egen ret, der aktivt var med til at forme revolutionær politik og lokale sociale relationer.

For det andet er bogen et væsentligt indlæg i debatten om forholdet mellem kvinder og revolutionen. Kvinder er alt for ofte blevet behandlet som en homogen kategori, og der har i litteraturen været en tendens til at behandle kvindespørgsmålet som en kamp mellem kvinder på den ene side og en misogyn revolutionær orden på den anden. Det har ikke sjældent ledt til en portrættering af den revolutionære republikanisme som misogyn af natur. Jarvis formår i stedet at fremskrive den ekstreme kompleksitet, som kendetegnede den daværende parisiske

---

19 Hardwick: *Family Business*; Spang: *Stuff and Money*; Sonenscher: *Before the Deluge*; Kwass: *Privilege and the Politics of Taxation*; Aberdam, Conchon og Martie: *Les dynamiques économiques*.

sociale orden. Forskellige kvinder havde forskellige interesser, og det var ikke altid identiteten som kvinde, der var den vigtigste for kvinderne.²⁰

Dette gjaldt også for markedskvinderne, som foruden at være forskellige individer også var både mødre, handlende og forbrugere, hvilket gav dem visse kollektive interesser, de kæmpede for. I et af bogens mest interessante kapitler, diskuterer Jarvis kampen mellem *De Revolutionære Republikaninders Selskab* og markedskvinderne, der førte til jakobinernes forbud med kvindeklubber i oktober 1793. Dette dekret er ofte blevet tolket som udtryk for jakobinernes rodfæstede misogyni. Men som Jarvis viser, er denne misogyni – som utvivlsomt var til stede – langt fra nok til at forklare hele historien. (Hvorfor for eksempel tillade klubben i første omgang?).

Forbuddet skal i stedet ses som resultatet af en politisk kamp mellem forskellige sociale grupper. Medlemmer af *De Revolutionære Republikaninder* agerede først og fremmest som forbrugere (de var i mange tilfælde ansat i erhverv, der ikke var underlagt maksimummet). De gik derfor til markedet og forsøgte at forhindre sortbørshandel og tvinge både markedskvinder og handlende til at bakke op om den jakobinske revolutionsregerings økonomiske politik, som var indført under pres fra de mest radikale grupperinger i Paris. *De Revolutionære Republikaninder* flyttede deres møder til Saint-Eustache-kirkens lokaler lige ved Les Halles, som også var markedskvindernes kirke, og mens republikaninderne benyttede kirken til sekulære, politiske møder, kom markedskvinderne i kirken for at bede og modtage nadver. (Dette var i en tid, hvor afkristianiseringskampagnerne var begyndt, og politiske uenigheder var således forbundet til kulturelle forskelle og vice versa). Det kom ofte til slagsmål mellem republikaninderne og markedskvinderne, og begge grupper sendte petitioner til Nationalforsamlingen for at få de lokale myndigheder over på deres side.

Til sidst besluttede Nationalforsamlingen at forbyde kvindeklubber. På den ene side så jakobinerne med mistro på handlende, der sjældent bakkede op om maksimummet og heller ikke fremviste den revolutionære iver, som var påkrævet (eksempelvis nægtede markedskvinderne at bære kokarder indtil det blev absolut påbudt, og selv da bar de dem ofte, så de knapt var synlige). På den anden side slog jakobinerne ned på de radikale bevægelser og havde fængslet en række af deres ledere og forbudt andre forsamlinger. Endelig var markedskvinderne nødvendige for distributionen af fødevarer. Der er ingen tvivl om, at jakobinerne ikke var feminister – men forbuddet mod kvindeklubber forstås bedst som en relativ pragmatisk de-eskaleringsmanøvre. Med sit nærstudie af denne begiven-

---

20 Der er skrevet rigtig meget om kvinder og køn i Den Franske Revolution siden Dominique Godineaus banebrydende *Citoyennes tricoteuses* (1988). For nogle af de mest interessante nyere værker, se Verjus: *Le bon mari*; Plumauzille: *Prostitution et révolution française*; Fayolle: *La femme nouvelle* og Guillon: *Robespierre, les femmes*.

hed og dens kontekst giver Jarvis os dermed et indblik i revolutionens levede liv og konkrete politiske kampe såvel som i jakobinsk ideologi og økonomisk politik.

Disse to bidrag til forskningslitteraturen peger hen mod det tredje og måske vigtigste. Som Jarvis skriver mange gange undervejs, behandler bogen 'borgerskab' som en social erfaring. Det er rigtigt, at revolutionen ikke gav kvinder borgerskabsrettigheder, hvis man forstår borgerskab som stemmeret og deltagelse i det formelle politiske system. Men hvis der er noget, der kendetegner revolutionær politik (og måske politik i det hele taget), er det den rolle som uformel politisk deltagelse spiller. Og her var revolutionen også en revolution af kvinders politiske liv. Ikke blot fik kvinder i revolutionens progressive fase (frem til jakobinerne's fald) flere og flere sociale rettigheder, såsom arve-, ejendoms-, domstols- og skilsmisserettigheder (og som blev tilbagerullet under Direktoratet og endegyldigt med Napoleon). De tiltvang sig også retten til at deltage i revolutionær politik på alle niveauer udover det formelle.

Markedskvinderne præsenterer her et af de mest interessante case-studier. Her var ikke tale om intellektuelle og pamfletskrivere, som ellers er de kvinder, vi har lettest adgang til. Markedskvindernes revolutionære politik tager ikke den form, som alt for ofte identificeres med politik som sådan. Kvinderne var oprindeligt nært knyttede til kongen og identificerede sig aldrig helt og holdent med republikken. Men de var heller ikke kontrarevolutionære. De gik, som allerede nævnt, forrest i Oktoberdagene og blev legendariske for at overfalde nonner og give dem smæk. De forblev religiøse, men virker på ingen måde til at have været nostalgiske over kirkens magt. De italesatte sig som patriotiske mødre, der opdrog deres børn som gode revolutionære og forhandlede beredvilligt med de skiftende revolutionære regimer. Markedskvindernes revolution var en nær revolution, hvor de italesatte sig selv og opførte sig som borgere med en naturlig ret til at influere på den lovgivning og administration, de var underlagt. I modsætningen til jakobinere og radikale var de ikke mistroiske overfor handel som sådan – de var selv handlende – og argumenterede i stedet for deres eksistensberettigelse som gode borgere, der handlede for det fælles bedste og var nødvendige for samfundskroppens overlevelse.

Med sit fokus på markedskvinderne og med sit imponerende arbejde er det lykkedes Jarvis, at vise kvindernes rolle i Revolutionen i al dens kompleksitet, men samtidig på en måde, der fremviser deres betydning for økonomiske realiteter såvel som idealer og praksisser for medborgerskab og folkesuverænit.

HVILKEN BETYDNING HAVDE REVOLUTIONEN FOR KOLONIERNE OG VICE VERSA?

Hvor Jarvis undersøger Revolutionen i det inderste hjerte af metropolen, søger William Cormack og Alan Forrest mod de yderste kapillærer af periferien. Cormacks *Patriots, Royalists, and Terrorists in the West Indies: The French Revolution in Martinique and Guadeloupe 1789-1802* er, som det fremgår af titlen, en undersøgelse

se af Martinique og Guadeloupe i revolutionstiden. Disse to caribiske kolonier har fået væsentligt mindre opmærksomhed end deres mere berømte storebror, Saint-Domingue (Haiti), som med sin egen revolution og spektakulære historie i løbet af de sidste to årtier fortjent er blevet dedikeret en hel litteratur i sin egen ret.²¹

Saint-Domingue producerede i 1789 mellem en tredjedel og halvdelen af verdens sukker og kaffe, og omkring tre gange så meget sukker som Storbritanniens vigtigste koloni, Jamaica. Martinique og Guadeloupe producerede tilsammen omkring en-syvendedel af, hvad Saint-Domingue kunne præstere, men var dog af økonomisk og strategisk betydning stadig vigtige nok til, at Frankrig ved fredsforhandlingerne efter Syvårskrigen i 1763 foretrak at beholde disse kolonier fremfor dem i Canada. Kampen om kolonierne og revolutionskrigen i Caribien (mod Spanien og især England) var således en integreret del af Den Franske Revolution.²²

William Cormack har skrevet en vel researchet, relativt klassisk begivenhedshistorie om de franske Små Antiller, som særligt tilbyder interessante sammenligninger med Revolutionens udvikling i Saint-Domingue (som Cormack selv dog ikke gør meget ud af). I modsætning til det slaveoprør, der ledte til slaveriets afskaffelse i Saint-Domingue, blev slaveoprøret slået ned på henholdsvis Martinique og Guadeloupe, hvis revolutioner, derfor udviklede sig anderledes.

Ligesom i Saint-Domingue bestod de små Antillers koloniale samfund af en række sociale grupper, der havde modstridende interesser. Plantageejere og købmænd, 'store hvide' (plantageejere) og 'små hvide' (ansatte, mindre erhvervsdrivende), hvide og slavegjorte, frie farvede og frie hvide – alle disse grupper kæmpede hver især for ofte modstridende interesser. I modsætning til Saint-Domingue var plantageejerne på Martinique og Guadeloupe i overvejende grad bosiddende på øerne (og ikke i Frankrig), og der var derfor tale om decideret plantageejersaristokrati, der dominerede øernes politiske og økonomiske liv.²³ Øerne var desuden meget mindre, og der var meget mindre land, så i modsætning til Saint-Domingue eksisterede der ikke en stor gruppe af frie farvede og heller ikke nogen rige og indflydelsesrige frie farvede.²⁴ I Saint-Domingue udgjorde frie farvede de mest revolutionære i Revolutionens tidlige fase i et forsøg på at opnå borgerret-

---

21 Casimir: *The Haitians*; Dubois: *Avengers og Citizens*; Geggus: *Haitian Revolutionary Studies og The Haitian Revolution*; Geggus og Fiering: *The World*; Ferrer: *Freedoms Mirror*; Garrigus: *Before Haiti*; Cheney: *Cul de Sac*; Daut: *Tropics of Haiti*; Girard: *The Slaves*; Jenson: *Beyond*; Hazareesingh: *Toussaint*; Popkin: *You are all free*; Scott: *The Common Wind*; Ghachem: *The Old Regime*.

22 For de globale dimensioner af Den Franske Revolution og det caribiske område, se især Desan, Hunt og Nelson: *The French Revolution in Global Perspective*; Forrest og Middel: *The French Revolution in World History*; Eichmann: *Krieg und Revolution*; og Gaspar og David: *Turbulent Time*.

23 Se eksempelvis Cheney: *Cul de Sac*.

24 For dette aspekt af Saint-Domingues sociale konstellation, se Geggus: *Haitian Revolutionary Studies*; Dubois: *Citizens*; Garrigus: *Before Haiti*; og Gauthier: *L'aristocratie de l'épiderme*.

tigheder, der ville gøre dem både politisk og socialt lige med hvide, og som dermed destabiliserede koloniens politiske system. I de små Antiller var det derimod de 'små hvide', der var de mest patriotiske, idet de søgte politisk indflydelse i de lokale politiske institutioner, om end som oftest på basis af en fortsat racistisk politik, der udelukkede farvede.²⁵ Dynamikken i de små Antiller var således anderledes end i Frankrigs store Antil og ledte derfor ikke i retning af slaveroprør og emancipation (som i Saint-Domingue var et sidste desperat forsøg på at få de slavegjorte oprørere over på fransk side).²⁶

Det betød dog ikke, at revolutionen ikke ledte til politisk destabilisering og kraftige omvæltninger. Cormack fokuserer i bogen på Revolutionens indflydelse – hvad han med et udtryk fra Keith Michael Baker og Dan Edelstein kalder 'the revolutionary script'.²⁷ Dette revolutionære program skal ikke ses som en passiv skabelon, men som en række idealer og begreber, der blev lokalt tolket og brugt på måder, som kun giver mening i den konkrete kontekst. Da nyheder og kokarden kom fra Frankrig, medførte det åben kamp mellem grupperinger af ikke-plantageejere, som ønskede at indføre politisk lighed, og den eksisterende elite, som nægtede at bære kokarden. I Martinique udviklede dette sig til en borgerkrig, som dog blev afviklet, da kommissærer kom fra Frankrig og meddelte, at kongen støttede den eksisterende orden. Da maj-dekreterne af 1791, som tildelte frie farvede borgerrettigheder, kom til øerne udløste det et royalistisk oprør og borgerkrigs-lignende tilstande, som først blev inddæmmede med nye kommissærer og støtte til den frie farvede militia.

I det hele taget var kolonierne kendetegnet ved royalistiske oprør: Plantageejere og andre med en stærk interesse i slavesystemet var – med god grund – skeptiske over for revolutionen. De forhandlede derfor med englænderne om en overtagelse af øerne, som kunne sikre slaveriets fortsatte eksistens. Denne tendens medførte forskellige skæbner for de franske Antiller. Briterne besatte med lokal støtte fra plantageejere og deres organiserede enheder dele af Saint-Domingue i perioden 1793-1798, indtil det lykkedes Toussaint Louverture og den franske hær, at få dem smidt ud.

På Martinique overtog englænderne igen med støtte fra lokale plantageejere kontrollen med øen i 1794, og den kom først på franske hænder igen ved fredsforhandlingerne med Napoleon i 1801-2. Det engelske monarki var garant for slaveri, og derfor oplevede Martiniques slavegjorte befolkning aldrig emancipation.

På Gadeloupe besatte englænderne også øen i 1794, men da den tidligere slaveejer Victor Hugues kom med en invasionsstyrke og med løfte om at implemen-

---

25 En dynamik, som i øvrigt er lig den, man så på Isle de France (Mauritius) og Île Bourbon (Réunion), franske kolonier i Det Indiske Ocean, jf. Sivasundaram: *Waves Across the South* og d'Unienville: *Histoire politique de l'Île de France*.

26 Popkin: *You are all Free*.

27 Baker og Edelstein: *Scripting Revolution*.

tere 16. pluviôse-dekretet – det jakobinske Nationalkonvents officielle afskaffelse af slaveri i alle franske kolonier – lykkedes det Hugues at organisere en republikansk 'folkefront', der inkluderede hvide patrioter, frie farvede og slavegjorte, og som bragte øen tilbage på franske hænder. Som i Saint-Domingue skal den formelle afskaffelse af slaveri dog ses i lyset af de efterfølgende arbejdslove, som bandt landarbejdere til plantagerne og fortsat ekskluderede langt de fleste farvede fra inddragelse i koloniens politiske liv. Forholdene for de tidligere slavegjorte var således markant bedre end under slaveriet, men også markant værre end for resten af øens befolkning. Hugues lykkedes med at få flere mindre Antiller som Saint-Lucie og Tobago over på franske hænder med sit republikanske emancipationsprojekt, men han formåede aldrig at overtage hele det caribiske område, heriblandt Martinique, hvilket ellers var drømmen.

Der er meget at lære om kolonierne og det caribiske område i revolutionstiden i Cormacks bog, som er baseret på solidt arbejde i de franske koloni-arkiver. Bogen forbliver dog begivenheds- og politisk historie rekonstrueret særligt ud fra guvernører og lignendes rapporter og brevkorrespondencer i tilgift til avisartikler og udgivne øjenvidneberetninger, og det er måske lidt begrænset, hvad man virkeligt lærer, hvis man allerede har læst Frédéric Régents *Ésclavage, métissage, liberté: La révolution française en Guadeloupe 1789-1802* (2004). Man mangler måske lidt af den nære forståelse af koloniernes sociale forhold, som man eksempelvis finder i bøger, der har inkluderet systematiske studier af bestemte plantager, som Gabriel Debiens klassiske *Une Plantation de Saint-Domingue* (1941) og for nyligt Paul Cheney's fremragende *Cul de Sac* (2017) eller, for Jamaica, Trevor Burnards *Mastery, Tyranny, and Desire* (2004). Eller også kunne man – for ikke at bare at forstå, hvad der foregik i Martinique og Guadeloupe, men også få diskuteret dets betydning – have brugt at få sat det begivenhedshistoriske ind i en diskussion af storpolitik i det atlantiske område eller betydningen af revolutionen i kolonierne for revolutionen og det franske imperium som sådan.

En sådan bredere ramme finder man i nogen grad i Alan Forrests *The Death of the French Atlantic: Trade, War, & Slavery in the Age of Revolution*. I modsætning til Blackman, Jarvis og Cormacks bøger er der her tale om en syntese, om end Forrest også trækker på sit eget tidligere arbejde med de franske provinser, *The Revolution in Provincial France* (1996) og *Paris, the Provinces and the French Revolution* (2004), og særligt hans første bog og mest detaljerede empiriske studie, *Society and Politics in Revolutionary Bordeaux* (1975). *The Death of the French Atlantic* er et ambitiøst værk, som forsøger at præsentere en samlet hypotese for, hvorfor det franske atlantiske imperium – det såkaldt 'første imperium' – ultimativt kollapsede. Den etablerede fortælling tilskriver primært revolutionen skylden, men Forrest forsøger at fremskrive kompleksiteterne i den atlantiske trekantshandel og viser, hvorledes revolutionen, den konstante usikkerhed på grund af krig samt den voksende kritik af slaveriet bidrog til at undergrave det atlantiske imperium. Bogen dækker perioden fra før revolutionen og frem til perioden efter Wiener-

kongressen og har et rigtig fint afsluttende kapitel om den kulturelle erindring om slaveritiden i det moderne Frankrigs atlantiske havnebyer. Dette kapitel vil være af interesse for historikere, der interesserer sig for de nutidige kampe og bevægelser omkring statuer og gadenavne, og som ofte har en tendens til at fokusere på den anglofone verden.²⁸

Bogens største styrke er, at den er skrevet fra de atlantiske havnebyers perspektiv. Særligt kapitlerne om Bordeaux (hvor Forrest er allerbedst), Nantes og La Rochelle, men også i mindre grad Le Havre, Saint-Malo og nogle af de mindre byer. Vi får her et fint overblik over byernes handelsfolk og -ruter, sociale grupper og politiske interesser. Den atlantiske handel var altid forbundet med store usikkerheder på grund af krige, vejrforhold og sygdom, og det var enorme investeringer, der lå bag at sende skibe afsted. Desuden var handlen kun rentabel, for så vidt som skibene kunne sælge varer begge veje, hvilket konstant gjorde handlen usikker, idet kolonierne aftog langt færre varer, end de skulle have skibet den anden vej. Det var mindre problematisk for Bordeaux, som havde et enormt bagland af produktionsgoder som eksempelvis vin, der lettere kunne afsættes i kolonierne, og som medførte, at størstedelen af handlen fra Bordeaux var direkte med kolonierne og ikke den slavegjorte trekantshandel (om end Bordeaux' havn var stor og også havde sin store andel i slavehandlen). Det var et større problem for eksempelvis købmænd fra Nantes, der derfor i højere grad satsede på slavehandlen (hvilket krævede større skibe, større last, større investering, større risiko, men også mulighed for større profit). Dette fungerede fint for havnen, når der var økonomisk boom, som det var tilfældet i årene op til revolutionen, hvor slavehandlen eksploderede. Spørgsmålet er dog, hvad der ville være sket med denne handel, selv hvis revolutionen ikke havde 'ramt', når slavemarkedet var ved at være mættet (hvilket meget tyder på det var i 1790, eftersom det meste jord i kolonierne var ved at være opdyrket og mange steder allerede var udpint, som Paul Cheney har vist i *Cul de Sac*).

Den dominerende historie om revolutionen i disse kystbyer blev siden en historie om tab. Den transatlantiske handel var en gylden periode, hvor byerne blomstrede og anlagde større byggerier, mens revolutionen var en katastrofe, der kastede flere af byerne ud i årtiers krise og armod. Dette er også med til at forklare deres ageren i Den Franske Revolution. Lokale eliter var i høj grad domineret af handelsmænd og den samlede lokale økonomis investering i oversøisk handel, hvorfor de støttede den moderate revolution, der afskaffede privilegier, gav politisk indflydelse til borgerskabet og indførte frihandel. Mange i Bordeaux kunne endda bakke op om slaveriets afskaffelse, da det ikke ville influere deres handel. Men de atlantiske havnebyer var kritiske overfor jakobinerne og deres mere radikale program, som ville give politisk magt til lavere klasser og ikke var afvisende

---

²⁸ Se også Ifversen: "Statuekampe".

overfor at regulere handel med det såkaldte Maksimum og Ventôse-dekreterne. Dette skabte splid internt i byerne, hvor de patriotiske klubber ofte var splittede mellem jakobinske og ikke-jakobinske fraktioner.

Som Forrest påpeger var disse byer nok 'føderalister' i den forstand, at den lokale elite var mistroisk overfor jakobinerne og ønskede at bevare kontrol over lokalpolitik. Men de var aldrig royalistiske kontrarevolutionære, og en by som Nantes forblev en sikker revolutionær bastion selv med det kontrarevolutionære oprør i Vendée i baghaven.

Bogen indeholder desuden interessante kapitler om emigranterne fra Saint-Domingue til metropolen, om abolitionismen i Frankrig, om krigen i det caribiske område og andet. Den forsøger at dække hele den franske Atlant, hvilket desværre giver en lidt rodet og seriel læseoplevelse, især når der er tale om en syntese, som lidt giver karakter af at være en art opsummering. Forrest er desuden ikke så stærk, når det kommer til abolitionisme og kolonipolitik. Her vil læsere være langt bedre tjent med Pernille Røges *Economistes and the Reinvention of Empire* (2019).²⁹ Forrest er klart bedst, når han fokuserer på de atlantiske havnebyer i metropolen, og dette skifte i perspektiv væk fra Paris (eller Saint-Domingue) gør bogen til interessant læsning. Vi får her en klar fornemmelse for den logik og de dynamikker, som var på spil i de atlantiske havnebyer, og som dermed er med til at forklare den samlede revolutions dynamikker ved at lade os forstå de interesser, som folk i disse byer og deres opland havde.

HVAD VAR TERROREN, OG HVORFOR FANDT DEN STED?

Terroren spiller en mindre rolle i Jarvis' og Forrests bøger, hvor den udgør et bagtæppe for nogle af de kampe og konflikter, der beskrives, men ikke tilskrives nogen større rolle i at forklare revolutionen og dens udvikling. Terroren spiller en langt større rolle i Cormacks gennemgang af revolutionen i Martinique og Guadeloupe – Victor Hugues, der havde en guillotine med sig, da han sejlede til Guadeloupe for at tilbageerobre øen, bliver konsekvent beskrevet som 'terrorist'. Terroren var her et led i en konflikt mellem Hugues' fraktion og andre magtfulde aktører, særligt efter Robespierres fald, hvor Hugues' moderate rivaler forsøgte at miskreditere ham for medvirken i terroren (hvilket de til sidst lykkedes med, om end Hugues formåede at genopfinde sig selv og blive geninstalleret som guvernør i kolonierne under Napoleons Konsulat i 1799, denne gang i Fransk Guyana, hvor han stod for at reetablere slaveriet). Terroren er i Cormacks fortælling ikke kun et onde, men også både progressiv og en mulighed. Det var med 'terroren' i hånden, at Hugues fik mulighed for klart at adskille den jakobinske republiks støtter og dens modstandere, og således lancere en militær og paramilitær indsats baseret på afskaffelsen af slaveriet, prisregulering, værnepligt og så vide-

---

29 Se von Eggers: "Det Gamle Regime og Imperiet".

re. Terroren var, som det fremhæves i nyere litteratur, et socialt og politisk program, der skulle indrullere masserne i hæren og kæmpe til døden mod republikkens fjender til gengæld for forbedrede sociale vilkår.³⁰ Det var med andre ord en slags ny social kontrakt, hvor de lavere klasser til gengæld for krigsindsatsen ville få øget social sikkerhed – en art militariseret velfærdsstat, om man vil.

Spørgsmålet er dog, om det overhovedet giver mening at tale om 'terroren' som program. To af revolutionstidens fremmeste forskere, Michel Biard og Marisa Linton, stiller dette spørgsmål i bogen *Terror*, hvor de baseret på de sidste to årtiers forskning i terroren (inklusive deres egen) gør boet op og formulerer, hvad der må siges at være det uomtvistelige udgangspunkt for enhver fremtidig diskussion af terroren. Det er en bog, som alle, der vil udtale sig om terroren eller om Den Franske Revolution, bør læse.

Bogen er skrevet som en syntese, der gør den letlæselig og lettilgængelig, og som trækker på de to forfatteres banebrydende arbejde med Revolutionen. Bogens overordnede sigte er at få os til at holde op med at bruge begreber som terror, Terror-regimet og sågar Terroren (i bestemt ental) til at beskrive, hvad der foregik i Frankrig 1793-4. Forfatterne anser dette som en misvisende analytisk og historisk kategori, der skjuler mere, end den viser. Der var aldrig et program, en regeringsmåde eller en politik, der meningsfuldt og sammenhængende kan beskrives som terroren. Og, som forfatterne viser, blev terror aldrig gjort til 'dagens orden' (*l'ordre du jour*), som det ofte fejlagtigt hævdes.

Ikke blot er kategorien 'Terroren' (i bestemt ental) misvisende og fyldt med faldgruber, men ved at bruge den tager man også del i en lang tradition for historieforskning. Kategorien blev opfundet af thermidorianerne, som kuppede Robespierre, men som for en stor dels vedkommende selv havde været aktive som forvaltere og offentlige personer i dét, som siden er blevet kendt som Terroren. Dette nye regime havde brug for at skabe en vis afstand til de politikker, de selv havde været en del af. De genindførte desuden frihandel, afskaffede socialpolitikker og indsnævrede politisk deltagelse – alle sammen tiltag, som var upopulære i den bredere befolkning. Thermidorianerne og det efterfølgende Direktorat havde således i den grad brug for at skabe en anderledes form for legitimitet. Dette fik de ved at skabe myten om 'monstret Robespierre' og de blodtørstige jakobinere, som havde indført et terrorregime, fordi de ønskede at gøre sig selv til tyranniske herskere.³¹ I den fortælling var thermidorianerne pludselig moderate og fornuftige politikere, der havde reddet Frankrig fra den ultimative ondskab: Terroren.

Denne fortælling har en lang og kontinuerlig tilstedeværelse i historiografien, men har samtidig to gyldne perioder. I revolutionsårene og umiddelbart derefter samt i forbindelse med 200-året i 1989. Her i den revisionistiske teses storhedstid

---

30 Gross: *Fair Shares for All*; Jourdan: *Nouvelle Histoire*; Verjus: *Le bon mari*.

31 Se også Martin: *Robespierre*; Bosc og Belissa: *Robespierre* samt Bosc og Belissa: *La Directoire*.

blev Terroren ophøjet til både princip, mentalitet og periode, der var det absolutte omdrejningspunkt, som kunne forklare Den Franske Revolution i sin helhed.³²

Timothy Tackett, som har skrevet forord til Biard og Lintons bog, nævner ingen navne, men holder sig ikke tilbage, når det kommer til at kritisere "størstedelen af de forfattere," der har skrevet om terroren, som "har haft meget lidt forståelse for den faktiske historiske virkelighed," og som derfor "har baseret deres fortolkning på en veritabel myte om årene 1793-4; en myte, der opstod blandt de post-thermidorianske Konventsmedlemmer." Biard og Linton er mere diplomatiske, om end Simon Schama, Jonathan Israel (med sit "usikre greb om den revolutionære politiks kompleksiteter"), og François Furets "over-forsimplede og reduktionistiske" tilgang ikke levnes megen sympati.³³ Forfatterne udtaler sig mere afmålt om Keith Michael Baker, Mary Ashburn Miller og Dan Edelstein, som alle arbejder videre inden for den revisionistiske ramme, der ser terroren som en central og naturlig konsekvens af franske revolutionære principper.³⁴ Men Biard og Linton en gør det samtidig klart, at de anser denne hypotese for både gennemført fejlagtig og tilbagevist.

Biard og Linton har skrevet en både rig og lettilgængelig bog, hvis sigte langt henad vejen er at understrege kompleksitet og kontekst for at forstå konkrete begivenheder og beslutninger. Dette hænger sammen med et overordnet argument for netop at forstå kompleksitet og kontekst i diskussionen om, hvad der foregik 1793-4, hvad terror var og betød, og hvad Den Franske Revolution var i sin helhed. Der er dog tre elementer i denne kontekst-kompleksitets-tese, som kan fremhæves: terror-begrebet, terrorens konkrete virkelighed og følelser som forklaringskategori.

For det første dekonstruerer forfatterne begrebet 'terror.' Begrebet har meget stærke konnotationer for en moderne læser, som må sættes på pause, hvis man vil forstå, hvad *terreur* betød for de franske revolutionære. Ved at trække på Lintons eget tidligere arbejde og værker af Jean-Clément Martin og Ronald Schechter viser bogen, hvorledes *terreur* ikke var et ubetinget negativt ladet begreb før Revolutionen.³⁵ Begrebet kunne benyttes kritisk overfor regimer (virkelige og hypotetiske), men var også en del af en 'realistisk' politikforståelse, hvor behovet for at gøre ens politiske fjender frygtsomme blev set som en nødvendig del af po-

---

32 Se eksempelvis de fire bind i *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture* redigeret af Keith Michael Baker, François Furet, Colin Lucas og Mona Ozouf samt de respective værker af disse fire forfattere. Se også François Furet og Mona Ozoufs to-binds værk *Dictionnaire critique de la Révolution française*. For blot at nævne nogle af de mest indflydelsesrige værker, se desuden Hampson: *Prelude to Terror*; Gueniffey: *La politique de la terreur* og Schama: *Citizens*.

33 Der henvises til Schama: *Citizens*; Furet og Richet: *La Révolution française* samt Furet: *Penser*; samt Israel: *Revolutionary Ideas*.

34 Baker: *Inventing the French Revolution*; Edelstein: *The Terror of Natural Right*; Miller: *A Natural History of the French Revolution*.

35 Martin: *La terreur* og *Les échos de la Terreur* og Schechter: *A Genealogy of Terror*.

litik. Begrebet indgik ligeledes i diskussioner om både normale politiske tilstande og ekstraordinære politiske tilstande, hvor terror ofte blev anset for et nødvendigt greb for at bringe normaltstanden tilbage (og i den forstand en, ultimativt set, god ting). Begrebet var en del af franske revolutionære diskussioner fra starten af revolutionen, og blev brugt af mange forskellige personer i mange forskellige betydninger og til mange forskellige formål. Man må således have begrebets komplekse betydning og brug med, når man vil forstå, hvorledes de blev brugt og forstået af revolutionære som eksempelvis Robespierre. Dette gør det også forståeligt, hvad præcis thermidorianerne gjorde ved at reificere begrebet og gøre det til et særligt jakobinsk politisk princip, frem for et alment benyttet begreb, der konnoterede midlertidig nødvendighed og partikularitet (målrettet en bestemt gruppe snare end udtryk for regeringsførelse i sin helhed).

For det andet gør bogen en dyd ud af konkret at forklare terrorens institutioner og geografi. Som Linton og Biard viser, var antallet af henrettelser klart højst i konfliktzoner enten tæt på fronten eller i regioner, der var i oprør. Terroren var desuden institutionelt ekstremt sammensat. I forlængelse af Richard Cobbs klassiske studie af 'de revolutionære arméer' viser forfatterne, hvordan terroren især var omdiskuteret og frygtet i regioner, der brødfødte de store byer (særligt i det parisiske opland), men også hvordan disse folkearméer fra byerne, der krævede mad og korn, faktisk var overraskende lidt ødelæggende og voldelige.³⁶ Forfatterne trækker også på Biards fremragende arbejde med 'kommissærer': udsendte parlamentsmedlemmer, som med vide beføjelser blev sendt ud i landet og til fronten for at prøve at styre revolutionen igennem den ekstraordinære krise, som krigen og borgerkrigen medførte i 1793-4.³⁷ Disse kommissærer kom med ekstraordinære og magtfulde beføjelser, men var også tvunget til at navigere i lokale og komplekse situationer med mange interesser på spil.

I deres diskussion af de komplekse og regionale forskelle (i mange regioner blev borgerne via thermidoriansk propaganda først efterfølgende klar over, at de tilsyneladende havde levet under et terrorregime) diskuterer forfatterne også borgerkrigen i Vendée. Dette var på alle måder en grufuld og blodig borgerkrig præget af utallige eksempler på, hvad vi i dag forstår ved krigsforbrydelser. Spørgsmålet er, i hvor høj grad volden i Vendée skal ses som et udtryk for eller som en del af 'terroren.' Forfatterne understreger igen kompleksiteter, ligesom de også påpeger, at volden i Vendée ikke er unik. Den engelske regerings reaktion på oprøret i Irland i 1798 adskiller sig ikke nævneværdigt fra den franske regerings reaktion på oprøret i Vendée. Nyere forskning i volden i Den Amerikanske Revolution viser desuden, at der ikke er grund til at antage, at Den Franske Revolution var mere voldelig end den amerikanske.³⁸ Der er i den forstand ikke en ekstra-

---

36 Cobb: *Les armées révolutionnaires*.

37 Biard: *Missionnaires*; et tema, som også spiller en rolle i Biard: *La liberté ou la mort*.

38 Hoock: *Scars of Independence*.

ordinær fransk revolutionær vold, som kalder på forklaring. Dette betyder ikke, at revolutionsårene 1793-4 såvel som borgerkrigen i Vendée ikke kalder på forklaring; Biard og Linton tilbyder netop sådanne forklaringer. Men det betyder, at forklaringen ikke ligger gemt i de revolutionære principper, for der er intet, som indikerer, at disse skulle lede til hverken mere eller mindre vold end samtidige amerikanske revolutionære principper eller den engelske regerings principper.

For det tredje gør forfatterne op med både omstændighedstesens (den marxistiske tese, som tilskrev terroren nødvendig undtagelsesregering og krisehåndtering) og totalitarismetesens (den revisionistiske tese, som tilskrev terroren totalitære revolutionære principper grundet i positivt og misforstået frihedsbegreb). Biard og Linton understreger i forlængelse af Lintons eget arbejde i stedet følelser og særligt 'frygtens' rolle. Følelser som eufori og glæde var en integreret del af de revolutionens liv, hvor en ny verden pludselig syntes mulig. Men det samme var knuste drømme og frygten for, at alt kunne være tabt. Frygten for konspirationer og forræderi var fra starten en integreret del af den franske revolutionære psyke, og som Biard og Linton forklarer, var det med god grund (hvilket dog ikke gjorde følelsen mindre ødelæggende og selvundergravende). Der var vitterligt masser af konspirationer og forræderi på spil i revolutionstiden.³⁹

Efter girondinerne med Jacques-Pierre Brissot i spidsen fik Frankrig til i foråret 1792 at erklære krig gik følelsesregistret i stigende grad fra glæde mod frygt. Frankrig blev invaderet, og landet var i en konstant krigs- og borgerkrigstilstand. Jakobinerne kom til magten i en periode, hvor ledende generaler som Dumouriez og Lafayette var gået over på fjendens side, og hvor fjendens hær stod på tærsklen til at erobre Paris. Hertil kom kontra-jakobinske oprør i byer som Lyon og Marseille, Toulon havde overgivet sig til briterne, og i Vendée havde modstand mod værnepligt og generel modstand mod revolutionen udviklet sig til en regulær borgerkrig. De revolutionære frygtede med god grund for deres liv. For politikere blev denne frygt yderst konkret, da først Lepeletier og siden Marat, to fremtrædende politikere, blev myrdet henholdsvis på en café og i eget hjem. Robespierre selv blev udsat for flere attentatforsøg, og virker til at have lidt et nervesammenbrud i de sidste uger af jakobinernes regeringstid.

I takt med, at volden og mistroen voksede, begyndte de også at frygte hinanden. Politikere angav hinanden, og inkompetence kunne nemt blive udlagt som udtryk for forræderi. Marisa Linton har derfor tidligere argumenteret for, at terroren først og fremmest var en 'politiker-terror' – det var primært folk med magt, der blev henrettet og angav hinanden.⁴⁰ Revolutionsregeringens håndtering af krisen var således hverken et udtryk for rationel krisehåndtering eller totalitære principper, men snarere for en kompleks og uoverskuelig situation, hvor frygt – for fremmede styrker, konspirationer, oprør, forræderi, rivaler – influerede be-

---

39 Campbell, Kaiser og Linton: *Conspiracy in the French Revolution*.

40 Linton: *Choosing Terror*.

slutninger og ageren i alle led af det franske samfund, fra politikere i toppen til kommissærer i provinsen til soldater og bønder i bunden.

Alt i alt har Biard og Linton skrevet en righoldig og meget tiltrængt bog, som har et godt overblik over den eksisterende forskning, og som fint gennemgår mange af de temaer, som er væsentlige for studiet af terroren. Den er skrevet som en engageret intervention i forskningslitteraturen, hvilket gør den til behagelig læsning, om end muligvis også til tider en smule indforstået. Det er desuden tvivlsomt om forfatterne vil få held med at afskaffe brugen af begrebet Terroren og Terrorregimet. Men om ikke andet vil bogen tvinge enhver fremtidig forsker til at kvalificere betydningen af begrebet og forhåbentlig være mere påpasselig med dets brug. Bogen fungerer desuden fint som introduktion for studerende eller forskere, der vil have et overblik over emnet.

KONKLUSION

Alle de omtalte bøger bekræfter tendenser, der har været gældende i de senere år i studiet af Den Franske Revolution. Revolutionen fremstår som en kompleks og uens størrelse. Den betød forskellige ting for forskellige mennesker. Men som helhed bidrog den til at skabe en ny verden med større grad af lighed, hvor flere aktører i stigende grad fik mulighed for at udøve forskellige grader af medbestemmelse over egne livsvilkår. Dette gjaldt på forskellig vis både veluddannede, handelsfolk, kvinder, farvede og slavegjorte. Tendensen er således at tegne Revolutionstiden i et langt fra rosenrødt, men dog overordnet progressivt lys. I den forstand kan den nyere forskning siges at have gjort op med de langt mere pessimistiske, anti-revolutionære og anti-idealistiske læsninger, som i høj grad kendetegnede den revisionistiske historiografi. Revolutionen kunne selvsagt ikke leve op til egne idealer, men det betyder heller ikke at disse idealer ledte direkte til terror, eller at de ikke overordnet bidrog til at skabe en bedre verden.

To ting må desuden fremhæves. For det første er mange af disse studier kendetegnet ved at fremhæve kompleksitet og ved at have en empirisk dybde, som er blevet mulig på skuldrende af århundreders velkvalificeret historisk arbejde og stadigt stigende specialisering. Vi har således nu en bedre forståelse af 1789-debatterne, af markedskvinderne, af politiske dynamikker i kolonierne og af terroren (hvis man tør kalde den det), end vi hidtil har haft. Dette grundige arbejde fungerer som et våben mod forsimplede forklaringer og modeller. Men det kan også tangere til empirisme og gøre det svært at forstå og forklare noget som helst, fordi alting er uendeligt komplekst og detaljeret. Dette bliver til tider problematisk, som i Biard og Lintons bog, hvor der kan være en tendens til at opløse enhver forklaringsmodel i ren kompleksitet, såvel som i flere af de andre studier, hvor forklaringer og den analytiske ramme til tider forsvinder i en utrolig detaljerighed. Selvfølgelig er historiske situationer altid komplekse, og selvfølgelig har vi ofte brug for at forklare fænomener gennem multipel og overlappende snarere

end singular kausalitet. Men det udelukker ikke, at vi med en vis rimelighed kan forklare historiske situationer og udviklinger ud fra et sæt af kategorier.

For det andet, og som et muligt modsvar til faren for empirisme, arbejder mange af disse studier implicit med en form for gruppe-sociologi. Den marxistiske historiografi arbejdede med et klassebegreb, som på mange måder var for bredt til at forklare revolutionen. Den revisionistiske historiografi har i høj grad arbejdet med et begreb om 'politisk kultur,' som ofte har vist sig at være for løst, diffust og udifferentieret til at forklare revolutionen. Men mange af de nyere studier arbejder, som oftest implicit, ud fra en idé om sociale grupper. Dette er selvfølgelig eksplicit i Jon Elsters empirisk utilfredsstillende studie af det gamle regime, men det fanger også meget godt, hvad der er på spil i de fleste af de andre bøger. Jarvis fokuserer på markedskvinderne som gruppe, Cormack på (skiftende) politiske administratorer i kolonierne, Forrest på de atlantiske købmænd, Blackman og Biard og Linton på revolutionære politikere. Disse studier er således ikke studier af revolutionen i sin helhed, men snarere studier af forskellige gruppers muligheder, ageren og medskabelse af den revolutionære situation. Det er revolutionen studeret fra et bestemt perspektiv. Men det er også revolutionen forstået som resultatet af et mangefold af perspektiver og sociale gruppers agens, hvor alle grupper havde deres gode grunde, og hvor den revolutionære proces kun kan forstås som det komplekse spil og de uforudsigelige resultater af disse mange gruppers interaktioner.

Disse studier er således interesseret i at forstå, hvordan mennesker forstået som medlemmer af en gruppe (havende en definerende selvidentitet) forholder sig til og prøver at påvirke en given og omskiftelig virkelighed, og hvilke for det enkelte menneske uforudsigelige konsekvenser sådanne påvirkninger har.

På den måde rummer studiet af revolutionen gode refleksioner over vores forhold til vores sociale og politiske virkelighed i dag. På den ene side virker politik ikke som noget, vi helt kan styre, eller som noget nogen har fuldstændig kontrol over. På den anden side er politiske beslutninger og forandringer heller ikke et resultat af total tilfældighed, men netop en effekt af mange forskellige gruppers meget forskellige handlinger og reaktioner på hinanden.

Revolutionstiden er i den sammenhæng et til stadighed fascinerende laboratorium, fordi situationen ændrede sig så hurtigt, og fordi vi her ser sociale grupper konstant tilpasse sig denne konstant forandrende situation. Vi ser deres strategier, deres dilemmaer, deres beslutninger, og fra den historiske afstands privilegerede position kan vi se, hvilke konsekvenser deres handlinger havde. Historien formes af et mangefold af sociale aktører. Hvis vi vil forstå den, må vi studere dette mangefold af aktørers forskellige perspektiver. Netop dette er en af de væsentligste tendenser i de nuværende studier af Den Franske Revolution.

PUBLICERET MATERIALE

- Aberdam, Serge; Anne Conchon og Virginie Martie (red.): *Les dynamiques économiques de la Révolution française*, Paris: OpenEdition Books, 2021.
- Andress, David (red.): *Experiencing the French Revolution*, Oxford: Voltaire Foundation, 2013.
- Aulard, Alphonse: "Critique du recueil intitulé: Archives parlementaires", *Bulletin de la société de l'histoire moderne*, 1902, 66-7.
- Baker, Keith Michael: *Inventing the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Baker, Keith Michael og Dan Edelstein (red.): *Scripting Revolution: A Historical Approach to the Comparative Study of Revolution*, Stanford: Stanford University Press, 2015.
- Biard, Michel: *Missionnaires de la république*, Paris: CTHS, 2002.
- Biard, Michel: *Les lilliputiens de la centralisation*, Paris: Seyssel, 2007.
- Biard, Michel: *1793, le siège de Lyon*, Clermont-Ferrand: Lemme, 2013.
- Biard, Michel: *La liberté ou la mort*, Paris: Tallandier, 2015.
- Biard, Michel og Philippe Bourdin (red.): *Robespierre, portraits croisés*, Paris: Armand Collin, 2012.
- Biard, Michel; Philippe Bourdin; Hervé Leuwers og Pierre Serna (red.): *1792: Entrer en république*, Paris: Armand Collin, 2013.
- Bosc, Yannick og Marc Belissa: *Robespierre: La fabrication d'un mythe*, Paris: Ellipses, 2013.
- Bosc, Yannick og Marc Belissa: *La Directoire: La république sans la démocratie*, Paris: La fabrique, 2018.
- Campbell, Peter (red.): *The Origins of the French Revolution*, Basingstoke: MacMillan, 2006.
- Campbell, Peter, Thomas Kaiser og Marisa Linton (red.): *Conspiracy in the French Revolution*, Manchester: Manchester University Press, 2010.
- Casimir, Jean: *The Haitians: A Decolonial History*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2020.
- Cheney, Paul: *Cul de Sac: Patrimony, Capitalism and Slavery in French Saint-Domingue*, Chicago: Chicago University Press, 2017.
- Christofferson, Michael Scott: *French Intellectuals Against the Left*, New York: Berghahn Books, 2004.
- Cobb, Richard: *Les armées révolutionnaires: Instrument de la Terreur dans les départements* (bind 1-2), Paris: Mouton, 1961/1963.
- Daut, Marlene: *Tropics of Haiti: Race and the Literary History of the Haitian Revolution*, Liverpool: Liverpool University Press, 2015.
- Davies, Peter: *The Debate on the French Revolution*, Manchester: Manchester University Press, 2006.
- Desan, Suzanne: *The Family on Trial in Revolutionary France*, Los Angeles: The University of California Press, 2004.
- Desan, Suzanne, Lynn Hunt og William Max Nelson (red.): *The French Revolution in Global Perspective*, Ithaca: Cornell University Press, 2013.
- Doyle, William: *Origins of the French Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 1980.
- Dubois, Laurent: *Avengers of the New World*, Cambridge: The Belknap Press, 2004.
- Dubois, Laurent: *A Colony of Citizens: Revolution and Slave Emancipation in the French Caribbean*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.
- D'Unienville, Raymond: *Histoire politique de l'île de France, 1791-1794*, Port Louis: L.C. Achille, 1982.
- Edelstein, Dan: *The Terror of Natural Right*, Chicago: Chicago University Press, 2009.
- von Eggers, Nicolai: "Klassekampen er tilbage: Om den sociale fortolkning af Den Franske Revolution", *Temp – tidsskrift for historie*, 6 (12), 2016, 170-190.
- von Eggers, Nicolai: "Det Gamle Regime og Imperiet. Frankrig 1750-1802", *Temp – tidsskrift for historie*, 11 (22), 2021, 232-240.
- Eichmann, Flavio: *Krieg und Revolution in der Karibik: Die kleinen Antillen, 1789-1815*, Berlin: De Gruyter, 2019.
- Elster, Jon: *Making Sense of Marx*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

- Elster, Jon: *Political Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Elster, Jon: *Explaining Social Behaviour*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Elster, Jon: *Alexis de Tocqueville: The First Social Scientist*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Fayolle Caroline: *La femme nouvelle: Genre, éducation, Révolution*, Paris: CTHS, 2017.
- Ferrer, Ada: *Freedom's Mirror: Cuba and Haiti in the Age of Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Forrest, Alan og Matthias Middel (red.): *The Routledge Companion to the French Revolution in World History*, London: Routledge, 2015.
- Furet, François: "Le catéchisme révolutionnaire", *Annales ESC (Économie, Société, Civilisation)* 26 (2), 1971, 255-289, doi: 10.3406/ahess.1971.422355.
- Furet, François: *Penser la Révolution française*, Paris: Gallimard, 1978.
- Furet, François: *Interpreting the French Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Furet, François og Denis Richet: *La Révolution française*, Paris: Fayard, 1965.
- Garrigus, John: *Before Haiti: Race and Citizenship in French Saint-Domingue*, Basingstoke: Palgrave MacMillan, 2006.
- Gaspar, David Barry og David Geggus (red.): *A Turbulent Time: The French Revolution and the Greater Caribbean*, Bloomington: Indiana University Press, 2003.
- Gauchet, Marcel: *Robespierre: L'homme qui nous divise le plus*, Paris: Gallimard, 2018.
- Gauthier, Florence: *L'aristocratie de l'épiderme*, Paris: CNRS, 2007.
- Geggus, David: *Haitian Revolutionary Studies*, Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Geggus, David: *The Haitian Revolution: A Documentary History*, Indianapolis: Hackett, 2014.
- Geggus, David og Norman Fiering (red.): *The World of the Haitian Revolution*, Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Ghachem, Malich: *The Old Regime and the Haitian Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Cheney, Paul: *Cul de Sac: Patrimony, Capitalism, and Slavery in French Saint-Domingue*, Chicago: Chicago University Press, 2017.
- Girard, Philippe: *The Slaves who Defeated Napoleon*, Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2011.
- Godineaus, Dominique: *Citoyennes tricoteuses: Les femmes du peuple à Paris*, Paris: Alinéa, 1988.
- Gross, Jean-Pierre: *Fair shares for all: Jacobin Egalitarianism in Practice*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Guenniffey, Patrice: *La politique de la Terreur*, Paris: Fayard, 2000.
- Guilhaumou, Jacques, Louvrier, Julien og Christofferson, Michael Scott: "Aux sources de la relecture de l'histoire de la Révolution française par François Furet", *AHRF* (2), 2010, 227-238.
- Guillon, Claude: *Robespierre, les femmes et la révolution*, Paris: IMHO, 2021.
- Gruder, Vivian: *The Notables and the Nation*, Harvard: Harvard University Press, 2008.
- Gueniffey, Patrice: *La politique de la terreur*, Paris: Gallimard, 2000.
- Hampson, Norman: *Prelude to Terror: The Constituent Assembly and the Failure of Consensus*, London: Blackwell, 1988.
- Hardman, John: *Ouverture to Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Hardwick, Julie: *Family Business*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Hazareesingh, Sudhir: *Black Spartacus: The Epic Life of Toussaint Louverture*, New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2020.
- Hazan, Eric: *Une histoire de la Révolution française*, Paris: La fabrique, 2012.
- Hoock, Holger: *Scars of Independence: America's Violent Birth*, New York: Broadway Books, 2017.
- Ifversen, Jan: "Statuekampe, kulturarvspraksisser og historieskrivning", *Temp – tidsskrift for historie*, 11 (21), 2020, 185-203.
- Israel, Jonathan: *Revolutionary Ideas: An Intellectual History of the French Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Jaurès, Jean: *Histoire socialiste de la Révolution française* (4 tomes), Paris: Les éditions sociales, 2014-5.

- Jenson, Deborah: *Beyond the Slave Narrative: Politics, Sex, and Manuscripts in the Haitian Revolution*, Liverpool: Liverpool University Press, 2011.
- Jessenne, Jean-Pierre: *Révolution et empire*, Paris: Hachette, 2013.
- Jourdan, Annie: *Nouvelle histoire de la Révolution*, Paris: Flammarion, 2018.
- Kaiser, Thomas og Dale Van Kley (red.): *From Deficit to Deluge: The Origins of the French Revolution*, Stanford: Stanford University Press, 2011.
- Kaplan, Steven: *Farewell, Revolution: Disputed Legacies*, Ithaca: Cornell University Press, 1995.
- Kates, Gary: *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies*, London: Routledge, 1998.
- Kwass, Michael: *Privilege and the Politics of Taxation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Lefebvre, Georges: *Quatre-Vingt-Neuf*, Paris: Éditions sociales, 1939.
- Leuwers, Hervé: *Robespierre*, Paris: Fayard, 2016.
- Linton, Marisa: *The Politics of Virtue*, London: Palgrave MacMillan, 2001.
- Linton, Marisa: *Choosing Terror: Virtue, Friendship, and Authenticity in the French Revolution*, Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Linton, Marisa (red.): "What the Revolution Means Today," *H-France Salon* 11 (16-21), 2019, online.
- Linton, Marisa: "Introduction," *H-France Salon* 11 (16-21), 2019: <https://h-france.net/Salon/SalonVol11no16.1.Introduction.Linton.pdf>.
- Louvrier, Julien: "Marx, le marxisme et les historiens de la Révolution française au XXe siècle", *Science et politique* (102), 2007, 147-167.
- Louvrier, Julien: "Penser la controverse", *AHRF* (1), 2008, 51-176.
- Louvrier, Julien og Mazaauric, Claude: "Quelques réflexions sur le rapport entre le marxisme et l'historiographie de la Révolution française", marxau21.fr (10.03.2016).
- McPhee, Peter: *Robespierre*, New Haven: Yale University Press, 2012.
- McPhee, Peter: *Liberty or Death*, New Haven: Yale University Press, 2016.
- Margerison, Kenneth: *Pamphlets and Public Opinion*, West Lafayette: Purdue University Press, 1998.
- Martin, Jean-Clément: *Nouvelle histoire de la Révolution française*, Paris: Perrin, 2012.
- Martin, Jean-Clément: *Robespierre: La fabrication d'un monstre*, Paris: Perrin, 2016.
- Martin, Jean-Clément: *La terreur: Vérités et légendes*, Paris: Perrin, 2017.
- Martin, Jean-Clément: *Les échos de la Terreur: Vérités d'un mensonge d'État*, Paris: Belin, 2018.
- Maza, Sarah: *The Myth of the French Bourgeoisie*, Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Mazaauric, Claude: *L'histoire de la Révolution française et la pensée marxiste*, Paris: PUF, 2009.
- Miller, Mary Ashburn: *A Natural History of the French Revolution: Violence and Nature in the French Revolutionary Imagination*, Ithaca: Cornell University Press, 2011.
- Plumauzille, Clyde: *Prostitution et révolution française: Les femmes publiques dans la cité républicaine*, Paris: Champ Vallon, 2016.
- Popkin, Jeremy: *You are all free: The Haitian Revolution and the Abolition of Slavery*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Popkin, Jeremy: *A New World Begins*, New York: Basic Books, 2019.
- Rosenfeld, Sophia: "Thinking about Feeling, 1789-99", *French Historical Studies* (32), 2009, 697-706, doi: 10.1215/00161071-2009-018.
- Røge, Pernille: *Economistes and the Reinvention of Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- Schama, Simon: *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, New York: Knopf, 1989.
- Schechter, Ronald: *A Genealogy of Terror in Eighteenth-Century France*, Chicago: Chicago University Press, 2018.
- Scott, Julius: *The Common Wind: Afro-American Currents in the Age of the Haitian Revolution*, London: Verso, 2018.
- Shapiro, Barry: *Traumatic Politics: The Deputies and the King in the Early French Revolution*, University Park: Penn Press, 2009.
- Soboul, Albert: *La révolution française*, Paris: Éditions sociales, 1962.

- Sonenscher, Michael: *Before the Deluge*, Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Spang, Rebecca: *Stuff and Money in the Time of Revolution*, Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Sivasundaram, Sujit: *Waves Across the South: A New History of Revolution and Empire*, London: William Collins, 2020.
- Tackett, Timothy: *Becoming a Revolutionary*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Tackett, Timothy: *When the King took Flight*, Cambridge: Harvard University Press, 2003.
- Tackett, Timothy: *The Coming of the Terror*, Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- Tocqueville, Alexis de: *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris: Michel Lévy frères, 1856.
- Van Kley, Dale: *The Religious Origins of the French Revolution*, Yale: Yale University Press, 1984.
- Verjus, Anne: *Le bon mari: Une histoire politique des hommes et des femmes*, Paris: Fayard, 2010.
- Wahnich, Sophie: *La liberté ou la mort: Essai sur la Terreur et le terrorisme*, Paris: La fabrique, 2003.
- Wahnich, Sophie: *Les émotions de la Révolution française*, Paris: CNRS, 2009.
- Wahnich, Sophie: *La Révolution française: Un événement de la raison sensible*, Paris: Hachette, 2012.

NICOLAI VON EGGERS
 POSTDOC
 SAXO-INSTITUTTET
 KØBENHAVNS UNIVERSITET
 NICOLAI.MARIEGAARD@GMAIL.COM